

*Людмила Потенко
(м. Черкаси, Україна)*

КОНТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕМОТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДЕРИВАТИВ

У статті проведено аналіз контекстуальної реалізації емотивного характеру фразеологічних дериватів сучасної німецької мови. У роботі досліджено квалітативні і квантитативні зміни емотивної семантики твірних фразеологізмів під впливом контексту.

***Ключові слова:** фразеологізм, фразеологічний дериват, контекст, емотивність.*

В статье проведен анализ контекстуальной реализации эмотивного характера фразеологических дериватов современного немецкого языка. В работе исследованы квалитативные и квантитативные изменения эмотивной семантики исходных фразеологизмов под влиянием контекста.

***Ключевые слова:** фразеологизм, фразеологический дериват, контекст, эмотивность.*

The article analyzes contextual realization of emotivity of phraseological derivatives of the modern German language. Qualitative and quantitative changes of emotive semantics of formative phraseological units influenced by context have been investigated in the work.

***Key words:** phraseological unit, phraseological derivative, context, emotivity.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства одним із актуальних питань науки про мову залишається всебічний аналіз семантичних особливостей фразеологізмів (далі – ФО), у тому числі й з точки зору їх реальних контекстуальних проявів. У лінгвістиці існує необхідність розмежування стійких виражальних властивостей ФО певної мовної системи і виражальних властивостей фразеологічних зворотів, які цілком залежать від контексту. Аналізуючи роль контексту в перетворенні семантики фразеологізмів, необхідно підкреслити здатність тексту нести додаткову емотивну інформацію за рахунок особливого

сміслового й емоційного навантаження складових його одиниць і їхньої організації. До таких одиниць відносимо фразеологічні деривати, які наділені в художньому й публіцистичному тексті додатковими значеннями або відтінками похідних значень.

Вивчення оказіональності, оказіональних змін узуальних мовних одиниць стало об'єктом дослідження відомих українських та зарубіжних мовознавців: Л. Авксентьева, М. Алефіренко, І. Арнольд, Н. Бабенко, В. Білоноженко, В. Вакурова, І. Гнатюк, О. Куніна, В. Мокієнка, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, В. Телії, В. Ужченка, Т. Цимбалюк, В. Чабаненка, І. Чернишової, М. Шанського, W. Fleischer та ін. У працях багатьох вчених фразеологізми досліджуються поряд з іншими мовними засобами, які відображають емоції в мовленні / тексті (Ю. Андрійченко, Р. Аюпова, В. Болотов, Н. Волкова, А. Гарифулліна, Я. Гнезділова, Н. Кайтмазова, Л. Калімулліна, А. Ковалевська, А. Козеренко, Ю. Косякова, Н. Мед, К. Новікова, Н. Онищенко, А. Феоктістова, Н. Шелєпова, Л. Щербачук, А. Яхіна, N. Fries та ін.).

Мета статті – відстежити і проаналізувати приклади контекстуальної реалізації емотивного характеру фразеологічних дериватів сучасної німецької мови.

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу використання ФО в контексті, доцільно, на наш погляд, зупинитись на окремих термінах, які використовуються лінгвістами для характеристики цього явища. Під контекстом розуміють «фрагмент тексту, монологічного або діалогічного, в якому ФО виступає в певному конструктивному зв'язку з іншими елементами мовлення [1], з актуалізаторами» [6], і в якому з позиції мовця «гарантується» розуміння та інтерпретація адресатом фразеологічного значення як узуального, так і оказіонального [4, с. 96]. Розмежовують мовний та мовленнєвий контексти. Мовний контекст фразеологізму – це один із сукупних, найбільш типових контекстів, які підтримують основне мовне значення ФО і не вступають у протиріччя з мовно-мовленнєвою компетенцією співрозмовників. Мовленнєвий контекст ФО – це будь-який конкретний контекст, який оточує фразеологізм у процесі використання в мовленні, що дозволяє говорити про різноманіття

мовленнєвих контекстів, які формують конкретні мовленнєві значення ФО. Тому серед мовленнєвих контекстів можна виділити узуальні й оказіональні [4, с. 96]. Вузький контекст – це словесне оточення ФО, в якому реалізуються її синтаксичні й граматичні зв'язки, семантико-стилістичні властивості. Як правило, це фраза – висловлювання, що має закінчену думку, певну синтаксичну структуру і належить одній дійовій особі чи автору. Широкий контекст – це частина тексту, що розкриває причини авторського вживання конкретної ФО, її смислове навантаження [10, с. 6].

Мовленнєва трансформація ФО пов'язана зі способами їхнього введення в контекст. Всі контекстуальні перетворення фразеологізмів опираються на їх системні зв'язки між фразеологічними одиницями як елементами фразеологічної системи і їх мовленнєвими реалізаціями. Під текстотвірними (контекстотвірними) потенціями фразеологічних одиниць розуміють реалізацію лінгвістичних властивостей цих мовних знаків, що дозволяють їм, нарівні з граматичними та лексичними засобами мови, створювати ті ланки в структурі тексту, які є елементами структури і в окремих випадках також і сполучними засобами фрагментів тексту [9, с. 161]. Вчені вказують на необхідність розмежування текстотвірних потенцій ФО та їх реалізацію в тексті. Контекстуальні реалізації фразеологізмів можуть визначаються різними комунікативними чинниками, зокрема: інтенцією мовця, його відношенням до партнера комунікації, характером повідомлення, зовнішніми обставинами комунікативного акту тощо [11, с. 214].

Аналізуючи роль контексту в перетворенні семантики фразеологізмів, необхідно підкреслити наступне: фразеологізм реалізує своє значення тільки в зв'язку з іншими словами контексту. Фразеологізм народжується в контексті, й у контексті ж відроджується його буквально значення. Якщо загальномовна семантика є абстрактною, то мовленнєва – конкретною. Специфіка співвідношення «фразеологізм – контекст» полягає в тому, що фразеологічна одиниця є, по-перше, особливим самостійним контекстом і, по-друге, є частиною контексту [7, с. 171]. Зміни,

яким піддається фразеологічне значення в контексті, залежать від форми і жанру тексту. У мовленнєвій ситуації вони носять більш радикальний характер, можливе навіть нерозуміння співрозмовником значення фразеологізму, використаного партнером. Головною причиною будь-якої трансформації фразеологізмів є конкретизація їхнього значення, намагання пов'язати семантику, емоційне і стильове значення з конкретними, неповторними умовами контексту [3, с. 112].

Емотивні лінгвістичні засоби не лише сприяють реалізації у фразеологізмів сем емотивно-оцінного відношення. Під їхнім впливом узуальне значення ФО може трансформуватися, проявляючи оказіональні семи [5]. З погляду емоційного ставлення мовців до конкретного уявлення, фразеологізми можуть набувати емоційного забарвлення, по-перше, внаслідок перенесення оцінки уявлення на узагальнене значення фразеологізму (при цьому ФО набуває зневажливого забарвлення, викликає негативні емоції), по-друге, у результаті емоційної оцінки самого уявлення або його ознак (тут при перенесенні ознак уявного предмета на людину створюється іронічний контекст функціонування стійкого словосполучення) [8, с. 126].

Практично кожний компонент емотивної семантики твірного фразеологізму може підлягати змінам у контексті під впливом певного фактора. Залежно від лексичного і семантичного оточення його складові можуть зазнавати як **квалітативних** (якісних), так і **квантитативних** (кількісних) **змін**. Квалітативними називають зміни, в межах яких будь-який компонент фразеологічного значення набуває іншої якості: негативна оцінність замінюється позитивною або навпаки; одна емотивна сема замінюється іншою, незалежно від того, пов'язане це зі зміною оцінності, чи ні; змінюється функціонально-стилістична приналежність оказіонального варіанта ФО; змінюється диференціальна або інтегральна сема сигніфікативно-денотативного макрокомпонента фразеологічного значення [2, с. 37]. Квантитативні зміни емотивного компонента фразеологічного значення полягають у тому, що похідний фразеологізм у контексті здатний нарощувати питому вагу емотивності.

Демонстрацією квалітативної зміни емотивного характеру ФО може слугувати такий приклад: «*Ich verstehe nicht, warum wir hier wieder ein altes Fass aufmachen?* (WB, 23.03.2011)». Шляхом введення атрибутивного компонента *altes* до складу ФО *ein Fass machen*, яка кодифікується зі значенням – (ugs.) «eine ausgelassene Feier, Party veranstalten; etw. Übermütiges tun», передається негативне ставлення, обурення політиків до предмету дискусії в статті «*Bundesstraße statt Elektrosmog*».

У процесі реалізації в контексті емотивна сема ФО може піддаватися зсуву за шкалою емотивних сем, зміщуючись в сторону посилення або послаблення позитивних або негативних емоцій, не змінюючи при цьому своєї оцінності, наприклад: «*Der eine wollte die große institutionelle Reform, doch sie wurde ihm vor einem Jahr im gescheiterten Referendum von den Franzosen aus der Hand geschlagen* (Zeit, Nr. 25, 14.06.2006, S. 10)». Твірні ФО *jmdm., etw. aus der Hand nehmen* – «позбавляти когось, чогось» шляхом субституції дієслівного компонента *nehmen* → *schlagen* реалізується диференційна сема 'відібрати щось у когось, застосовуючи грубу силу' та емотивна сема 'несхвалення', 'осуду'. Похідний фразеологізм, порівняно з кодифікованим вживанням твірної ФО, інтенсивніше виражає в контексті негативні емоції, саме тому емотивний аспект фразеологічного значення зазнав квантитативних змін.

Протилежну дію, тобто зниження інтенсивності вираження емоцій у процесі контекстуальних змін, можна проілюструвати на такому прикладі: *Wowereits Partner von der PDS aßen viel Kreide, um diesen schlechten Eindruck zu vernebeln* (FAZ, Nr. 15, 18.01.2007). Послаблення емотивності ФО-деривата зумовлене заміною дієслова *fressen* (вихідна ФО *Kreide fressen* – (ugs.) «*sich zurückhalten; seine Aggressivität im Zaum halten*»), яке маркується як *salopp, meist abwertend von Menschen*, на його нейтральний субститут *essen*.

До квантитативних змін значення ФО під впливом контексту відносимо ситуативно більш яскраву образність, яка спричиняє не лише інтенсифікацію, але й зміну тривалості емотивності. Для прикладу наведемо наступний фрагмент: «*Sie beschwören Bach und*

Beethoven – und haben oft nur einen kruden Wertschöpfungspatriotismus im Sinn, damit die Nation im globalen Konkurrenzkampf die Nase vorn behält (Zeit, Nr. 25, 14.06.2006, S. 1)». У словнику Duden зафіксовано вживання твірної ФО зі значенням: *die Nase vorn haben* – (ugs.) «*bei etwas dabei sein, gewinnen*». Через контекстуальну заміну компонентів *haben* і *behalten* відбувається збільшення тривалості емотивності похідної ФО, оскільки дієслово *behalten* означає тут «*etw. für eine längere Dauer bewahren*». Така субституція надає всьому повідомленню іронічного забарвлення.

Розглянемо інший приклад: «*Von Toscanini bis zur Callas, von Abbado bis Zeffirelli – mit dem empfindlichen «Loggione» war immer schon schlecht Kirschen essen und noch schlechter friedlich singen und musizieren* (FAZ, Nr. 157, 10.07.2007)». У наведеному уривку реалізується синтаксична інверсія складників *nicht gut* → *schlecht* (вихідна форма: *mit jmdm. ist nicht gut Kirschen essen* – (ugs.) «*mit jmdm. ist nicht gut auszukommen*», через яку відбулась інтенсифікація вираження негативної оцінки у структурі значення фразеологічного деривата.

Оскільки оцінний компонент тісно пов'язаний з емотивним аспектом фразеологічного значення, то зміни в одному з них зазвичай спричиняють зміни в іншому. Як правило амбівалентний фразеологізм під впливом контексту реалізує негативну або позитивну емотивну оцінність. Вихідне значення наступної ФО не містить певної емосеми або семи оцінності. Поява цих компонентів емотивності ФО залежить від конкретного контексту: «*Bislang mussten sie [die Patienten] zwischen fünf und zehn Euro aus der eigenen Tasche zuschießen. Sparsame Kunden sind nun aufgefordert, in der Apotheke eine möglichst preiswerte Arznei zu verlangen* (Spiegel, Nr. 27, 3.07.2006, S. 35)». Вихідний фразеологізм *aus der eigenen Tasche bezahlen* має значення «розрахуватись за щось самому (з власної кишені)». Автор статті навмисне замінив дієслово *bezahlen* на його просторічний субститут *zuschießen*, виявляючи тим самим спільну думку разом із більшістю людей щодо високих цін на медичні препарати. У наведеному контексті реалізується негативна оцінність через

емосему 'осуду', 'несхвалення', що характеризується як квалітативна зміна емотивного компонента фразеологічного значення.

У семантиці фразеологізмів, на базі існуючої семи оцінного ставлення, можуть виникати різноманітні додаткові семи: презирства, фамільярності, жартівливості тощо – залежно від того, кого цей фразеологізм характеризує і який стан мовця на момент мовлення. Оскільки ці психічні стани та емоційні реакції є тимчасовими, ситуаційними, то додаткові емотивні семи нашаровуються на основну узуальну сему і є ситуаційно обумовленими, оказіональними, вони виявляються в результаті взаємодії ФО і оточуючого контексту, наприклад: «*Vorher, damals und heute, er war stets ein armes Luder gewesen, und er hatte große Aussichten, eines zu bleiben* [12]». Твірний ФО *ein armes Luder* (*vertraul. «jmd. der einem Leid tut»*) фіксується у словнику зі значенням «бідолага», тобто «нещаслива людина», і виражається емосемою 'співчуття'. Під впливом контексту, внаслідок семантичних змін, ФО-дериват доповнюється новою емотивною диференційною семою 'невдоволення', 'несхвалення', оскільки головний герой характеризується як особа, у якої часто виникають певні фінансові ускладнення. Емотивний компонент фразеологічного значення зазнав квалітативних змін.

Демонстрацією квантитативної зміни емотивної семантики ФО може слугувати наступний фрагмент: «*Bevor kein Hahn mehr nach dem Handke / Heine-Skandal kräht, bevor es, mit anderen Worten, Sommer wird, möchte ich rasch etwas Öl ins Feuer gießen* (Zeit, Nr. 25, 14.06.2006, S. 44)». У наведеному уривку статті вжито дві фразеологічні одиниці: 1) фразеологічний дериват *kein Hahn mehr nach dem Handke / Heine-Skandal kräht* (вихідна форма: *nach j-m, etw. kräht kein Hahn – (ugs.) «niemand kümmert sich um jmdn., etw., fragt nach jmdn., etw.»*) і 2) ФО *Öl ins Feuer gießen – «etw. noch schlimmer machen»*. Обидва фразеологізми виявляють негативну оцінність, яка реалізується у заданому контексті, в результаті чого відбувається інтенсифікація вираження негативних емоцій завдяки фразеологічній насиченості контексту.

«*Dazu will er aber nicht ins Detail gehen, der Reiseveranstalter könnte dabei wohl eine unrühmliche Rolle spielen (Zeit, Nr. 2. 2006)».*

Такий контекст також вирізняється фразеологічною насиченістю, оскільки в ньому використані дві фразеологічні одиниці. Однак у цьому випадку лише похідна ФО *eine unrühmliche Rolle spielen* (твірна ФО *eine/keine Rolle spielen* – 1) «für jmdn., etw. [nicht] wichtig, bedeutsam sein»; 2) «an etw. in bestimmter Weise [nicht] teilhaben») характеризується негативною емотивною оцінкою, інша ж ФО, *ins Detail gehen* – «auf Einzelheiten eingehen», за своїм словниковим складом – амбівалентна. Проте в контексті під впливом фразеологічного деривата з негативно-оцінною семантикою фразеологізм *ins Detail gehen* також реалізує ситуативно негативну оцінність і емотивну сему ‘несхвалення’, що виявляється квалітативною зміною. ФО *eine unrühmliche Rolle spielen* демонструє інтенсифікацію емотивної складової, тобто емотивність під впливом контексту піддається квантитативній зміні.

Отже, адгерентна емосема реалізується в тексті обов’язково у формі позитивно- або негативно-оцінної емосеми. У контексті ФО може реалізувати емосему протилежної оцінності, що є її квалітативною зміною, наприклад: «*Wenn die anderen Parteien ein Ei legen, dass so groß ist wie das einer Drossel, dann gibt es ein mediales Gegacker, dann wird wirklich dieses Drosselei zum Ei des Kolumbus (Spiegel, 06. 01. 1998, S. 5)».* Позитивно-оцінна емосема, що характеризує фразеологізм *das Ei des Kolumbus* («неочікувано легке вирішення якогось питання»), набуває в контекстуальних умовах негативних емотивних відтінків. Подібний контраст посилює, з одного боку, емотивність ФО, а з іншого – загострює авторську оцінку описуваного політичного факту.

Емотивний потенціал німецьких фразеологічних дериватів повністю розкривається лише в контексті твору. Практично кожний компонент емотивної семантики вихідної ФО може підлягати змінам у контексті під впливом певного фактора. Залежно від лексичного й семантичного оточення його складові можуть зазнавати як квалітативних (якісних), так і квантитативних (кількісних) змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – 208 с.
2. Аюпова Р. А. Проблемы лексикографического описания фразеологических единиц (на материале английского, русского и татарского языков) : автореф. дисс. на соиск. учёной степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Роза Алляметдиновна Аюпова. – Казань, 2009. – 44 с.
3. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц / В. Н. Вакуров. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 426 с.
4. Добрыднева Е. А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии : [Монография] / Елена Алексеевна Добрыднева ; [науч. ред. Н. Ф. Алефиренко]. – Вологоград : Перемена, 2000. – 224 с.
5. Кара-Казарьян Т. В. Эмоциональный контекст и его влияние на прагматическое значение идиом в актах коммуникации / Т. В. Кара-Казарьян // Коммуникация : теория и практика в различных социальных контекстах : Материалы Междунар. практ. конф. Ч. 1. – Пятигорск, 2002. – С. 106 – 108.
6. Кунин А. В. Фразеологические единицы и контекст / А. В. Кунин // Иностранные языки в школе. – 1971. – № 5. – С. 2–15.
7. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : [учеб. пособ. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»]. – 2-е изд. / В. М. Мокиенко. – М. : Образование, 1989. – 287 с.
8. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник для вузів / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
9. Чернышева И. И. Textoобразующие потенции фразеологических единиц / И. И. Чернышева // Лингвистика текста : сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1976. – Вып. 103. – С. 256–263.
10. Щербачук Л. Ф. Загальнономовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О.Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. Ф. Щербачук / Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

11. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
12. Kästner E. Fabian / E. Kästner. Die Geschichte eines Moralisten. – Режим доступу : http://lib.ru/INPROZ/KESTNER/fabian_germ.txt_with-big-pictures.html

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року

УДК (811.111'42)

*Людмила Приблуда
(м. Київ, Україна)*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена актуальному питанню сучасної лінгвістики: дослідження художнього дискурсу. Розглянуто різні визначення художнього дискурсу; схарактеризовано зв'язок дискурсу, тексту та висловлення; з'ясовано призначення художнього дискурсу.

Ключові слова: дискурс, художній дискурс, висловлення, текст, постмодернізм.

Статья посвящена актуальному вопросу современной лингвистики: исследованию художественного дискурса. Рассмотрены различные определения художественного дискурса; охарактеризованы связь дискурса, текста и высказывания; выяснено назначение художественного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, художественный дискурс, высказывание, текст, постмодернизм.

The article is devoted to the topical issues of modern linguistics: the study of artistic discourse. Different definitions of artistic discourse were considered, the connection between discourse, text and statement was characterized, the purpose of artistic discourse was found out.

Key words: discourse, artistic discourse, statement, text, postmodernism.